

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

DÉL-SOMOGYIAK SZLAVÓNIÁBA IRÁNYULÓ MIGRÁCIÓJA A SZÁZADFORDULÓN

(Egy mikrovizsgálat első eredményei)

ÉGETŐ MELINDA

A dél-dunántúli megyék (főként Baranya, Somogy, Zala, kisebb részben Tolna és Vas megye) területéről mintegy száz évvel ezelőtt zajló, dél felé irányuló markáns népmozgást horvát-szlavónországi kivándorlás címen tartja számon a kutatás. A folyamat tér- és időbeli határai, főbb gazdasági és társadalmi mozgatórugói a statisztikai-demográfiai-történeti szakirodalomból viszonylag jól ismertek.¹ A migrációban részt vevő népesség globális létszámára is vannak adatok, s bár ezek egy része becsléseken alapszik, mégis azt mondhatjuk, hogy a folyamat egészének történeti körvonalai meglehetősen jól ismertek.² Ezzel szemben a részkérdések többnyire tisztázatlanok, és arról sincs áttekintésünk, hogy az elmúlt száz év alatt mi történt a népességgel és kultúrájával. Ennek a homálynak valamelyes oszlatására indítottunk kutatást még a délszláv háború előtt. 1991-ben egy hazai néprajzosokból álló négy fős kutatócsoport egyik tagjaként kezdtem meg a munkát Szlavóniában. Akkori tájékozódásunk alapján az egykori Belovár-Kőrös vármegyében, Belovártól DK-re, mintegy 30 km-re fekvő Nagypíszanicát (**Velika Pisanica**) választottuk mikrovizsgálatunk helyszínéül. A háború okozta kényszerű szünet után 1996-ban láttunk ismét munkához.³

Az általam vizsgálat alá vett kérdéscsoport a következő: honnan hová költöztek a migrációban résztvevő családok? Milyen korú és családi állapotú személyek vettek részt a népmozgásban? Milyen egyéni motivációk befolyásolták elhatározásukat? A mobilizáció milyen formái valósultak meg? Maradtak-e és ha igen, milyen kapcsolatok az elhagyott családdal és közösséggel? Működtek-e kohéziós erők a kitelepülők között? Ha igen, akkor formálódtak-e ezek révén új közösségek stb.?⁴

Kérdésfelvetésem elsősorban néprajzi, illetve kulturális antropológiai szempontú. Ennek megfelelően a vizsgálat módszerei is azok. Ez azt jelenti, hogy a felvetett kérdésekre elsősorban családrekonstrukciók keretében kíséreltem meg választ kapni. Az anyaggyűjtés eddig főként a napról-napra pótolhatatlanabbá váló személyes emléanyag rögzítésével, azaz interjúk segítségével történt, amit mindenkor a családi fényképanyag bevonása egészített ki. Ez a munka már nagymértékben előrehaladt. Szándékomban áll a későbbiekben az anyakönyvek és az esetlegesen még fellelhető más írásos dokumentumok felhasználása is, mely az egyrészt hézagos, másrészt a

¹ A régebbi szakirodalomból: *Thirring G.*: A magyarországi kivándorlás és a külföldi magyarság. Budapest, 1904; *Hegedűs L.*: A dunántúli kivándorlás és a szlavóniai magyarság. Budapest, 1905; *Bennisch A.*: Horvátország nemzetiségi viszonyai. Magyar Figyelő II (1913) 404–416. p.; *Margitai J.*: A horvát-szlavónországi magyarok sorsa, nemzeti védelme és a magyar-horvát testvériség. Budapest, é.n. [1918?]; *Ágoston S.*: A szlavóniai magyarság és a Julián Egyesület. Kalangya, 1940. 477–485. p. Legújabbban: *Arday L.*: A horvátországi magyarok története. In *Arday L.* (szerk.): Fejezetek a horvátországi magyarok történetéből. Tanulmányok. Budapest, 1994. 9–42. p.

² *Margitai J.*: i.m. mint a Julián iskolák tanfelügyelője megyei szintig határolta körül az általa meglátogatott szlavóniai falvak magyar lakosságát.

³ A munkatársak eddig megjelent közleményei: *Kiss M.*: Családok és kiscsoportok migrációja mint a peregrináció egy formája. In *Békési I.* — *Jankovics J.* — *Kósa L.* — *Nyerges J.* (szerk.): Régi és új peregrináció III. Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon. Budapest-Szeged, 1993. 1664–1667. p.; *GRÁFIK I.*: A kisebbségi kultúra esélyei. A horvátországi szórványmagyarság múltja és jelene. Néprajzi Látóhatár 1996. 1–2. 67–78. p.

⁴ Hasonló megközelítéssel foglalkozott az Egyesült Államokba kivándorolt magyar népességgel: *Puskás J.*: Az áttelepült közösségek néhány jellemzője egy mikroanalízis tükrében. In *Magyarságkutatás*. Budapest, 1987. 243–265. p.

narráció törvényeinek engedelmeskedő emlékezet ellenőrzése és kiegészítése érdekében elengedhetetlen. Az anyaggyűjtés tehát még nem zárult le, de bizonyos eredmények már körvonalazódtak. Ezek egy részéről kívánok most rövid munkaközi beszámolót adni.

A kutatás bázispontja tehát **Nagypíszanica**, de a fennálló szoros házassági kapcsolatok miatt kiterjesztettük kutatásainkat két szomszédos falura: **Kispíszanicára** (Mala Pisanica) és **Babinecre** (Babinec) is. E három faluban eddig összesen 21 célszeméllyel készítettem interjúkat, több alkalommal visszatérve. Legtöbb helyen kiegészítő beszélgetéseket is folytattam egyes családtagokkal. A 21 személy közül 12 nagypíszanicai, 6 kispíszanicai, 3 pedig babineci lakos. Vallásuk szerint 12-en reformátusok, 9-en római katolikusok. Nemüket tekintve 14 nő és 7 férfi, akik között 4 házaspár van. A célszemélyeket minden esetben a legidősebb korosztályból választottam. Ennek következtében öten 80 év feletti, tizenhatan pedig 70-es éveiket taposták a gyűjtés időpontjában. A családrekonstrukciókat lehetőleg minden esetben igyekeztem a kitelepedéstől a jelenkorig elhozni. Ez azt jelenti, hogy öt generáció adatait vázoltam fel többkevesebb teljességgel. E nagy mennyiségű anyagból és szerteágazó problémakörből itt most csupán az áttelepedés kérdésével foglalkozom. Ezen belül a migrációban részt vevő első és második generáció életútjának néhány jellemző vonását szeretném felvázolni.

A térbeli mobilitás történeti alapjai

A Dráva két partján élő népesség kapcsolata évszázadokra nyúlik vissza. Közkeletű nyelvi fordulattal élve: a folyó nem elválasztotta, hanem összekötötte a két partján élő embereket. Ennek a kapcsolatnak az utóbbi 300 esztendőben elsősorban nem etnikai, hanem gazdasági és kereskedelmi alapjai voltak. A gazdasági alapot a külső piacokra termelő, makkoltatásra alapozott sertéstartás jelentette, ami egyetlen hatalmas táji termelési körzetbe foglalta a Dél-Dunántúlt és Szlavóniát.⁵ A kereskedelmi alapot a regionális piackörzetek jelentették, amelyek magukban foglalták a folyótól északra és délre fekvő területeket. Ilyen vásárközpontok voltak például a bennünket érdeklő területen Curgó, Barcs, Szigetvár, illetve a túloldalon Sztatina /Slatina/, Verőce /Virovitica/ és Daruvár /Darugar/. Mindez állandó személyes érintkezéssel zajlott. A somogyi és szlavóniai gazdák (gyakran egy-két családtaggal és/vagy cseléddel) rendszeresen jártak egymás vásáraitra. A kondákat makkra hajtó magyar pásztorok otthonosan mozogtak a szlavóniai erdőkben, a szlavóniai pásztorok pedig Barcsnál átkelve a Dráván, Belső-Somogyon keresztül hajtották Bécs felé az irtatlan mennyiségű vágósertést.⁶ A lakosságnak tehát itt is, ott is évszázadokon át létezett egy mobil rétege, melynek tagjai természetesen nemcsak árut, hanem ismereteket és híreket is hoztak-vittek. Így terjedt el a határőrvidékek feloszlása után az olcsó földek híre is a dél-somogyi falvakban. Valószínűleg e mobil rétegből és/vagy rokonságukból kerültek ki az első telepések is. A lánc-reakció ezzel elindult. A történeti hagyományok általánosságán túl jó lenne néhány konkrét családtörténeten is tanulmányozni a mechanizmus működését. Sajnos a harmadik generációt képviselő interjúalanyaim emlékezete oly kevés tényszerű adatot őrzött meg a kibocsátó közösségről, hogy a mobilitás konkrét családi gyökerei, csupán az interjúk alapján, nem vizsgálhatók kellő mélységben. Egyelőre csak annyi állapítható meg, hogy – más kivándorlási mozgalmakhoz hasonlóan⁷ – a háttérben mindig felfedezhető egy-egy személy (főként rokon, ritkábban szomszéd vagy barát), akinek sikeres példáján felbuzdulva jutottak döntő elhatározásra.

⁵ *Gunda B.*: Földrajzi megfigyelések az Ormánságban 37–38. Földrajzi Közlemények 1938. 30–54. p.; *Kodolányi J.*: Adalékok az ormánsági Vajszló és környéke néprajzához. Ethnographia LVII (1946) 73–77 p.; *Szabadfalvi J.*: Az extenzív sertéstenyésztés emlékei Magyarországon. In Déri Múzeum Évkönyve 1969–70. Debrecen, 1971. 283–332. p.; *Takács L.*: Sertésmakkoltatás Dél-Dunántúlon a XVIII. században. In: Somogy Megye Múltjából. Kaposvár, 1986. 125–142. p. (=Levéltári évkönyv 17)

⁶ *Takács L.*: A Kis-Balaton és környéke. Kaposvár, 1978. 59; (=Somogyi Almanach 27–29)

⁷ *Puskás J.*: i.m. 247. p.

A kitelepedés általános és egyéni indítékai

A szóban forgó népmozgás alapfeltételét kétségtelenül a katonai határőrvidékek feloszlása után olcsón megszerezhető termékeny földek képezték. Ezzel kapcsolatban az általunk bejárt három faluban közszájon forgó toposz, hogy itt akkoriban “egy magas búzakenyérért” egy hold földet lehetett vásárolni. Többek szerint a házat már legtöbbször ráadásnak adta a volt határőr. “Örült, hogy megszabadult a földjétől” — mondták adatközlőim. A munkaerő és a termelési kultúra hiányosságait jelzi, hogy az újonnan letelepedett magyar (és német) gazdáknak még egy ideig újabb és újabb földeket kínáltak megvételre. Ők azonban, még ha volt is rá pénzük, csak annyi földet vettek, amennyit a családi munkaerővel meg tudtak művelni.

Az útnak indulók túlnyomó többsége helyzete jobbra fordulásának reményében kelt át a Dráván és a Bilo (Bilo) hegységen. A kitelepedés okait tudakoló kérdésekre első megközelítésben a szakirodalomból jól ismert indokokat említették. A 21 családnak több mint a fele sokgyermekes uradalmi cseléd és béres volt. Kisebb részük kisbirtokon szűkösködő parasztgazda, aki az uradalmak szorításában a legszorgosabb munka mellett sem növelhette birtokát.⁸

E közgazdasági szintű indoklások mellett az elmélyült beszélgetések időnként választ adtak a **Miért pont ők?** kérdésre is. Az első csoportba azok tartoznak, akiknek a szegénység mellett **családi viszályok** adták meg a végső lökést az elköltözésre. Ezeknek különösen két fajtája esett súlyosan a latba: egyrészt a testvérek **osztzkodása** folytán előállt áldatlan helyzet, másrészt a **vőnek ment** férj sokszor megalázó helyzete az após gazdaságában. A kivándorlók második csoportja a közösség előtti **presztízvesztés** elől menekülőké volt. Ennek leggyakoribb formája az egyszerű **eladósodás** volt, de arra is van példánk, hogy a rábízott vagyonnal elszámolni nem tudó **gyám** menekült Szlavóniába a következmények és a falu ítélete elől. Ide jött négy gyermekével az a korábban jobb napokat látott asszony is, akinek férje minden vagyonukat elkártyázta. A harmadik csoportba azok tartoztak, akik **a törvénnyel kerültek összeütközésbe**. Bár valószínűleg ők voltak a legkevesebben, beszélgetőtársaim mégis felemlítettek ilyen eseteket — természetesen nem a saját családjukkal kapcsolatban. Ezek a történetek főleg csikólopásokról, dohánycsempészetről, falopásról s más effélékről szóltak.

A kitelepedők származási helye, életkora, családi állapota

A 21 célszemély közül kettőnek a dédszülei, 19-nek pedig a nagyszülei telepedtek át Szlavóniába. Kivételesen mindannyian Somogy megyéből származtak, összesen 14 faluból. (Erdőcsokonya, Kisbajom, Komlósd, Lábod, Magyarlukafa, Marcali, Merenye, Nagykorpád, Rinyaújlak, Sávoly, Somogyapáti, Szenta, Visonta, Vízvár.) Ha pedig számításba vesszük azt is, hogy több személy a nagyapját és nagyanyját külön faluból származtatta, noha már házasként érkeztek Szlavóniába, akkor ez a szám (Jut, Kiskorpád, Kaposmérő, Rinyaújnép hozzáadásával) 18-ra emelkedik. E falvak – Marcali kivételével — mind Belső-Somogyban, azaz Dél-Somogyban fekszenek. Közelebről a Szigetvár-Kaposvár-Csurgó-Barcs által kijelölt négyszögön belül található. A szóródás azonban így is meglehetősen nagy. Csupán egy sűrűsödési folt rajzolódik ki, mely a Széchenyiek Csokonyai uradalmában fekvő Erdőcsokonya, Visonta, Rinyaújlak, Rinyaújnép és Komlósd falvakat foglalja magába. Ezek a falvak nemcsak egymáshoz esnek közel, hanem mindegyikből egynél több család származik.

Nem véletlenül használtam a **család** szót. Az új otthon keresők ugyanis kivétel nélkül teljes kiscsaládok voltak, a 21 vizsgált esetünkben 17-ben gyermekes házaspárról (1–9 gyermekkel) volt szó. Két esetben fiatal házások útnak indulva első gyermekükkel, s ugyancsak két esetben

⁸ Parasztcsaládokon kívül kisebb számban más társadalmi rétegbe tartozó személyek és családok is költöztek Magyarországról Szlavóniába. Például iparosok, zsidó kereskedők és bérlők stb. Az ő migrációs kérdéseikkel azonban itt nem foglalkozom.

jött özvegy apa 6, illetve 9 fiúgyermekével. A kitelepedés pontos évét mindössze hárman tudták, a többiek csak körülbelül határozták meg. Mindenesetre mind a pontos, mind a becsült időpontok — a szakirodalmi adatokkal összhangban — 1881 és 1900 közé esnek. Ugyancsak összhangban van ezzel az a megfigyelésem is, hogy mind a református, mind a római katolikus temető leg-regebbi magyar feliratos sírkövei alatt olyan személyek nyugszanak, akik az 1840–50-es években születtek, s akik nyilvánvalóan az első magyar telepések közé tartoztak. A házaspár tehát érkezésük idején 30–40 évesek vagy ennél fiatalabbak voltak. Más szóval: az új honfoglalásra erejük teljében lévő, kiegyensúlyozott kiscsaládok vállalkoztak. Az özvegy apák ennél valószínűleg idősebbek voltak, de fiaik munkaereje bizonyára a siker zálogát jelentette számukra.

A házaspárok többségének a megtelepedés után még születtek gyermekeik. Ezek a szülések azonban időben széthúzódtak: a gyermekek 2–5 évenként követték egymást. Több esetben megfigyelhető volt, hogy az utolsó gyermek 8–10 éves szünet után az anya 40-es éveinek a legvégén jött a világra.

A családonkénti gyermeklétszámok elég nagy szóródást mutatnak. Ha azonban számításba vesszük a vallási különbségeket, akkor a már sokszor megfigyelt eltérés kerül felszínre. A reformátusoknál az első generáció gyermekeinek száma csupán 1 és 6 között változott, a katolikusoknál viszont 4 és 9 között. E különbség abban is tükröződik, hogy interjúalanyaim a kitelepedés indokai között gyakran említették a “sok gyermek”-et. Amíg azonban ez a katolikusoknál 6 vagy annál több gyermeket jelentett, addig a reformátusoknál már 3–4 gyermek is nagy családnak számított. Figyelemre méltó ezzel kapcsolatban, hogy a második generáció gyermekeinek száma a katolikus és református családokban közelített egymáshoz, mégpedig úgy, hogy a katolikusoknál radikális csökkenés következett be. A megszületett gyermekek száma ez utóbbiaknál 2 és 4 közé esett vissza, míg a reformátusoknál 1 és 4 között maradt.

A mobilitás térbeli határai és formái az első és második generációban

A Somogyból Belovár-Kőrös vármegyébe költözés – miként az egész horvát-szlavónországi kivándorlás – az arra vállalkozók részéről végleges döntés volt. Eljövetelük előtt mindent felszámoltak, ami addigi életük kereteit jelentette. Ingatlan vagyontárgyat – ha volt – eladták, és az ingóságok nagy részét is felszámolták. Csak a legszükségesebbeket vitték magukkal. Ez utóbbi vonatkozásban természetesen jelentős különbségek voltak az egyéni körülményektől függően. Interjúalanyaim között volt olyan, akinek elődei valamennyi arra érdemesített vagyontárgyukat egy kétkerekű szamaras kordéra fel tudták pakolni, s volt olyan is, akinek öregapja ötször fordult kétlovas kocsijával, mire mindenét áthurcolta.

A döntés véglegességének súlyát három tényező enyhítette az első generáció számára. Az egyik az volt, hogy bár Magyarország és Horvátország között a Dráva határfolyónak számított, ez a határ 1920-ig csak formálisan létezett. (Az interjúalanyok ma is úgy emlékeznek vissza, hogy “egy ország volt, nem volt határ”). A határőrizet hiánya és az útlevel szükségtelensége mellett – a személyes megnyilatkozások szerint – nagymértékben erősítette az összetartozás érzését az is, hogy a MÁV tulajdonában lévő horvátországi vasúton a szolgálati nyelv magyar volt, magyarok voltak a kalauzok is és az állomások nevét is magyarul kiáltották ki. A kitelepedők távozásukat nem tekintették külföldre vándorlásnak – mint ahogy voltaképpen nem is volt az –, hiszen a társországi kapcsolaton kívül a Monarchia határai egy nagyobb egységbe foglalták mind Magyarországot, mind Horvátországot. A harmadik enyhítő tényező az volt, hogy a költözők nem kerültek beláthatatlan távolságra szülőföldjüktől. Az érintett belső-somogyi falvak közül ugyanis a legtávolabbiak is mindössze 40–60 km-re vannak a Bilo hegység déli lábánál sorakozó célállomásoktól. Többen emlékeztek arra, hogy nagyszüleik nem egyszer gyalog is megtették az utat oda-vissza. Ez a közelség biztonságérzetet adott arra az esetre, ha vállalkozásuk kudarcba fulladt volna.

Bár a szakirodalomból tömegesen ismerünk falunevet, **ahonnan** és **ahová** déli-dunántúli magyarok költöztek kisebb vagy nagyobb számban, ezek a falvak azonban nem rendezhetők **kibocsátó-befogadó** párokba. Éspedig nemcsak azért nem, mert ilyen típusú statisztikai adatfelvételek nem készültek, hanem azért sem, mert az egyszer már mobilizálódott népesség nem kötődött azonnal újonnan választott lakóhelyéhez. Vizsgált célszemélyeink közül csupán 12-en mondhatták el, hogy elődeik – legalább egyik ágon – Somogyból egyenesen jelenlegi lakóhelyükre költöztek: Nagypíszanicán 8-an, Kispíszanicán 2-en, Babinecen 2-en. A többiek nagyszülei eredetileg más faluban telepedtek le először. Mivel azonban utóbb úgy látták, hogy másutt jobb lenne (például mert jobbak vagy még olcsóbbak voltak a földek, rokonaik éltek ott, vagy egyszerűen csak több magyar volt), szívfájdalom nélkül eladták addigi szerzeményüket és továbbköltöztek. Ebben a továbbmozgásban különösen a második generáció tüntette ki magát, azok, akiknek többsége még Magyarországon született és gyermekként ment szüleivel Szlavóniába. Ezt a jelenséget nagyban felerősítette az is, hogy már ebben a generációban kialakult az az erős exogám rendszer, ami mintegy 30–40 km-es körzetben fűzte mind szorosabbra a magyarok által (is) lakott falvak népét. Az oda-vissza házasodásoknak hamarosan olyan bonyolult szövevénye jött létre, hogy a falvak közötti vándorlás természetes létformának számított.

A gyökerek híján felnőtt második generáció azonban már nemcsak ebben a szűk földrajzi térségben mozgott. Voltak, akik Horvátország, illetve a Monarchia távolabbi helyein is szerencsét próbáltak. Az egyik családból például a még 1882-ben, Magyarlukafán született fiúgyermek (aki 7 éves volt, amikor Nagypíszanicára költözött szüleivel) suszter lett, és 18 évig volt távol a szülői háztól. Ezalatt – a család előtt közelebről immár örökre – ismeretlen tájakon (Dalmáciában, Magyarországon és Stájerországban) vándorolt. Ugyancsak a Monarchián belül próbált szerencsét az a fiatal házaspár, akik Nagypíszanicán összeházasodva Fiuméba mentek, és ott kocsmát nyitottak. Mivel a vállalkozásuk csődbe ment, örökre elhagyták Fiumét, de nem Píszanicára tértek vissza, hanem Budapestre költöztek.

Ennek a generációnak a legvállalkozóbb szellemű tagjai azonban már nem elégedtek meg a Monarchia nyújtotta lehetőségekkel sem. Az amerikai kivándorlás utolsó nagy hulláma még elérte őket, és többeket kisodort Amerikába. A 21 családunkból összesen 7 férfi (egyikük a feleségével) indult el a tengerentúlra. Közülük négyen ott is maradtak, a házaspár és két férfi viszont 1914-ben hazatértek. Az elmondottak érzékletesebbé tételére ismertetem egy most 85 éves nagypíszanicai asszony édesanyjának jellegzetesen második generációs életútját. Az anya a Somogy megyei Lábodon született. Kisiskolás lánykaként költözött szüleivel Kispíszanicára 1899-ben vagy 1900-ban. 1910-ben férjhez ment egy nagypíszanicai legényhez. Már megszületett mindkét gyermekük, amikor a férj (feleségének két testvéröccsével) kiment Amerikába. Hamarosan azt írta feleségének, hogy adja el nagypíszanicai ingatlanait és a gyermekekkel együtt jöjjön utána Amerikába. Időközben azonban rosszabbra fordult a helyzete, s egy újabb levélben utasította feleségét, hogy mégse adjon el semmit. Csakhogy ez a levél elkésett, mert az eladás már megtörtént. Így az asszony ideiglenesen visszaköltözött gyermekeivel együtt Kispíszanicára a szüleikhez. Körülbelül egy évi távollét után hazajött a férj, csaknem üres kézzel. Ekkor az eladott birtok árából Nagypíszanicán már nem, csak a 10 km-re fekvő Gergyevácon (Grdjevác) tudtak birtokot venni, mivel ott olcsóbbak voltak a földek. 12 évig laktak Gergyevácon, amikor is eladtak mindent és visszajöttek Kispíszanicára, ahol ismét földet-házat vettek, és halálukig gondozták az asszony szüleit. Lányuk – 85 éves adatközlőm – időközben szintén Nagypíszanicára ment férjhez. Apja halála után magához vette édesanyját, aki a sok vándorlás után végül itt halt meg 1971-ben.

A Somogyból kirajzott népesség mobilitása a következő évtizedekben és generációkban sem szűnt meg, de ennek kiváltó oka – két ízben is – nem annyira egyéni elhatározás, mint sajnálatos történelmi-politikai kényszer volt. Ezek számbavétele azonban már egy másik dolgozat témája lehetne.